

ІСТОРИЧНІ ТИПИ МІСТ ТА ЇХ РОЗВИТОК: ВІД СТАРОДАВНОСТІ ДО СУЧАСНОСТІ

Вінницький національний технічний університет

Анотація

Досліджується питання формування міст у різні історичні періоди та виділено основні етапи розвитку міської цивілізації. Також розглядається ключові історичні типи міст – від стародавніх полісів і середньовічних міст-фортець до сучасних мегаполісів та їх трансформації під впливом індустріалізації та урбанізації.

Ключові слова: місто; розвиток; фактори впливу; історичні міста; урбанізація.

Abstract

The issue of the formation of cities in different historical periods is studied and the main stages of the development of urban civilization are highlighted. It also considers key historical types of cities - from ancient polises and medieval fortress cities to modern megacities and their transformation under the influence of industrialization and urbanization.

Keywords: city; development; influencing factors; historical cities; urbanization.

Вступ

Розвиток міст протягом історії зазнавав численних змін, зумовлених економічними, політичними та соціальними чинниками. Середньовічні міста формувалися як оборонні та торговельні центри, а згодом трансформувалися під впливом Ренесансу, індустріальної революції та модернізму. У сучасну добу міста вступили у постіндустріальну фазу, що характеризується новими підходами до міського планування та урбанізації.

Результати дослідження

Формування міст у різні історичні періоди визначалося змінами в економічній структурі суспільства. На цій основі виділяють три основні етапи розвитку міської цивілізації: доіндустріальне, індустріальне та постіндустріальне місто. Однак, крім економічних чинників, значний вплив на розвиток міст справляли політичні, культурні, релігійні, природні та військові фактори. Це призвело до формування різних історичних типів міст, які є складним, багатофункціональним соціальним організмом, в якому химерно переплітається старе і нове, природне і рукотворне [1]. Серед даного типу міст науковці виділяють: стародавнє; середньовічне; «ідеальне місто» Ренесансу; доіндустріальне; індустріальне; модерністське та постіндустріальне місто.

Перші міста (стародавні) виникли ще в IV-II тис. до н.е. і досягли найбільшого розвитку у I тис. до н.е. та на початку I тис. н.е. У Стародавній Греції міста формувалися за принципом поліса, що включав головне місто (метрополіс) та навколишні поселення. В епоху еллінізму з'явилася концепція регулярного міського планування – Гіпподамова сітка, яка передбачала прямокутне розташування вулиць. Важливу роль у містах відігравав громадський простір – агори, акрополі, театри та інші об'єкти суспільного значення. Римляни значно вплинули на розвиток містобудування, створивши ефективні інженерні рішення: дороги, акведуки, мости та багатоповерхові житлові будинки.

У середньовіччі (V-XIII ст.) міста формувалися навколо замків, монастирів або торгових шляхів. Основними їхніми елементами були фортечні стіни, ринки, ратуші, собори та ремісничі квартали. Економічним центром міста ставала ринкова площа, де концентрувалися торгові та виробничі активності. Оборонний характер міст зумовлював їхню компактність і хаотичність забудови, що зберігалася аж до епохи Відродження. У XVI-XVII століттях з'являється концепція «ідеального міста», яка ґрунтувалася на симетрії, просторих площах і геометричному порядку. У XVIII столітті стиль бароко сприяв розвитку монументальної архітектури та створенню широких проспектів, що вплинуло на подальшу еволюцію міст.

Доіндустріальні міста існували до XVIII-XIX століття, коли капіталізм та промислова революція започаткували нову еру урбанізації. Вони були здебільшого невеликими поселеннями з чіткою соціальною ієрархією та економікою, заснованою на ремеслі та торгівлі. Однак, промислова революція XVIII-XIX століть спричинила швидке зростання міст, формування заводських районів і розвиток нового транспорту (залізниць, трамваїв). Разом із розширенням міст з'явилися нові соціальні виклики: перенаселення, погіршення житлових умов і забруднення довкілля. Це призвело до містобудівних реформ, спрямованих на покращення якості життя та зонування міського простору.

З середини XVIII століття почали стрімко розвиватися індустріалізація, яка змінила соціально-економічну та просторову структуру міст. Виникнення нових економічних концепцій (марксизм, фордизм, кейнсіанство) сприяло поширенню капіталізму, що призвело до створення індустріальних міст. Основними рисами цього періоду стали: розширення міського простору; зростання мобільності; цілеспрямована руйнація збудованого середовища міста. У містах формуються нові соціальні групи: промислові капіталісти та робітничий клас. Відбулося простір розшарування населення: бідні мешкали в густонаселених центральних районах, а багатші переселялися на околиці. Зміни вплинули і на міський простір – вулиці стали центром публічного життя, з'явилися нові засоби комунікації (телеграф, газети, телефон). Проте швидкий ріст міст призвів до відчуження мешканців від урбаністичного середовища та потреб у науковому підході до міського управління, аби запобігти хаосу та кризовим явищам.

У XX столітті з'явилися нові містобудівні моделі, які передбачали функціональний поділ міста на житлові, промислові та рекреаційні зони. Місто модернізму базувалося на концепції просторової раціоналізації, що знайшло відображення у створенні нових житлових масивів і розвитку транспортної мережі [2].

Постіндустріальне місто XXI століття зосереджується на екологічності, збереженні історичної спадщини, цифровізації та розумних технологіях (смарт-міста).

Розглядаючи розвиток постіндустріальних міст в Україні, виникає дискусійне питання, насамперед, визначення класифікації терміну «велике місто»:

- за Шевчуком Л. Т. та Гукаловою І. В., велике місто – це населені пункти з чисельністю понад 100 000 осіб, які мають значний економічний потенціал та є центрами зростання;
- відповідно до Державних будівельних норм України (ДБН 360-92), великого міста – це ті, де проживає понад 250 000 осіб;
- інші дослідники, такі як Олійник Я. Б. та Паламарчук М. М., розглядають місто з чисельністю 100 000–250 000 осіб.

Розвиток великих міст відбувався під впливом багатьох чинників, а ключовими з них можна виділити такі як: природні умови (клімат, водні ресурси, наявність родючих земель тощо); економічні фактори (торгівля, промисловість, розвиток ринкових відносин); політичні процеси (державна політика, адміністративний апарат); соціальні зміни (зростання населення, міграційні процеси тощо); інфраструктурний розвиток (транспорт, енергозабезпечення, зв'язок).

Зрозуміло, що з плином часу кількість чинників зростала, і на розвиток міста впливали також науково-технічний прогрес, інформаційні технології та глобалізаційні процеси.

В свою чергу, період індустріалізації (XVIII–XIX ст.) став ключовим у розвитку міст, адже саме тоді сформувалися економічні центри, що визначали розвиток регіонів. Індустріалізація призвела до стрімкого зростання таких міст, як Київ, Харків, Одеса, Львів, Дніпро, Маріуполь, Запоріжжя, Полтава, Івано-Франківськ тощо. Ключовими подіями даного періоду є: освоєння нових територій та природних ресурсів (зокрема, у Донбасі та Придніпров'ї); розвиток промисловості та виникнення великих підприємств; будівництво залізничної інфраструктури, яка забезпечувала швидке перевезення товарів та робочої сили; активна міграція [3].

Фактично, в період XX століття українські історичні міста відзначили значних втрат унаслідок комуністичної політики містобудування. Руйнування архітектурних доміант, створення ландшафтною унікальності та хаотична урбанізація призвели до суттєвих змін в історичному обличчі українських міст. Більшовицька влада сприймала національну архітектуру як загрозу її ідеології, через що відбулося масове знищення соборів, дзвіниць і церков, зокрема в Києві, Полтаві та Новгород-Сіверському. Паралельно зі знищенням архітектурних доміант відбувалося масштабне перекриття міських просторів: укрупнення кварталів, руйнування історичних вулиць і забудова природних зон. У 1970-х роках принцип мікрорайонування був розширений навіть на історичному середовищі, що призвело до втрати гармонійних пропорцій забудови.

Водночас з кінця XX століття спостерігаються спроби реабілітації містобудівної спадщини, що є напрямком сучасного розвитку [4]. Проте цей процес часто вступає в конфлікт із завданнями збереження історико-культурної спадщини. Втрата української архітектурної автентичності, хаотична забудова та нехтування культурною екологією є серйозними викликами для історичних міст.

В процесі розвитку сформувався конфлікт між модернізацією та збереженням історичної спадщини. Оскільки, історичні міста є складними соціальними та архітектурними утвореннями, де старе поєднується з новим, а процес урбанізації нерідко спотворює їхній первісний вигляд (особливо гостро ця проблема проявляється в Києві, де хаотична забудова буферних зон Софії Київської та Києво-Печерської лаври вже викликала зауваження). Також спостерігається зневаження принципів культурної екології, на чому наголошує відомий вчений Д. Лихачов: що гармонійне поєднання природного ландшафту та архітектурних пам'яток формує естетичність. Не варто ігнорувати і недостатній правовий захист історичних міст, так у 2000 році в Україні ухвалено «Закон про охорону культурної спадщини», який містить поняття «історичного населеного пункту», однак реальне дотримання цього закону є вибірковим, що дозволяє безконтрольно здійснювати забудови. Відсутність дотримання правил комплексного містобудівного підходу, про що ЮНЕСКО ще в 1976 році наголошувало на необхідності комплексного збереження історичних ансамблів, проте в Україні ця практика залишається фрагментом і лише деякі міста, такі як Львів та Кам'янець-Подільський, частково реалізують концепцію гармонійного поєднання історії та сучасності. Крім того, існує проблема правового статусу історичних міст, адже фактично лише у 2001 році Кабінет Міністрів затвердив єдиний перелік із 401 історичного міста та селища міського типу [1].

З кінця 1970-х років в архітектурному середовищі почали усвідомлювати проблему руйнування історичних міст. Було розроблено перші історико-архітектурні плани для Переяслава-Хмельницького, Луцька, Кам'янця-Подільського та Києва. Також яскравим прикладом успішного відновлення містобудівної спадщини є місто Глухів. Завдяки проекту реабілітації історико-архітектурного середовища (відзначеного Державною премією України у 1998 році), зберегти понад 50 пам'яток архітектури, відновити історичний центр та створити гармонійне міське середовище. Цей досвід поширився і на інші історичні міста – Охтирку, Суми, Полтаву, Чигирин. Попри успіхи реставрації, проблема хаотичної забудови залишається актуальною. Наприклад, у Києві ще з 1973 року працює система охоронних зон, проте вона досі потребує доопрацювання через застосування з сучасними нормативами. У Чернігові боротьба за збереження історичного ландшафту триває вже понад пів століття – від планів зведення багатоповерхівок до сучасної хаотичної котеджної забудови, яка частково зіпсує [4].

Саме тому, історичні міста України відіграють ключову роль у збереженні національної культурної спадщини. Однак хаотична урбанізація, безсистемне будівництво та знищення архітектурних доміант у XX–XXI століттях спричинили серйозні проблеми у сфері містобудування.

Можливим рішенням у питанні збереження історичних міст виступають процеси запровадження чітких законодавчих механізмів контролю за забудовою, інтегрування принципів культурної екології, використання європейського досвіду комплексної реконструкції історичних міст та підвищення громадської обізнаності про цінність збереження архітектурних пам'яток.

Висновки

Встановлено, що формування історичних міст визначалося різними чинниками, серед яких економічний розвиток, політичний устрій, війни та технічний прогрес. Еволюція міст від середньовіччя до постіндустріальної доби відображає зміни в соціальній, економічній та політичній структурі суспільства. Якщо середньовічні міста будувалися для оборони та ремесел, то індустріальні міста стали центрами виробництва, а постіндустріальні мегаполіси розвиваються як інформаційні та культурні хаби. Сьогодні великі міста залишаються економічними, культурними та соціальними центрами, які починають розвиток регіонів та країни загалом. Однак у XXI столітті міста мають адаптуватися до нових викликів, таких як екологічна стійкість, цифровізація та інтеграція інноваційних технологій. Також сучасна містобудівна політика в Україні має зосередитися на інтегрованому підході до охорони історичних міст. Важливими напрямками є обмеження хаотичної забудови, впровадження індивідуальних архітектурних рішень та збереження природно-ландшафтного оточення міст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Верменич Я. В. Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення / НАН України. Інститут історії України; Сектор теоретико-методологічних проблем історичної регіоналістики. – К.: Інститут історії України, 2011. С. 109-125.
2. Стеблецька Ю. Ю. Стадії еволюції просторового розвитку міста / Ю. Ю. Стеблецька // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія. - 2016. - Вип. 2. - С. 61-66. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_geograf_2016_2_15
3. Меліхова Т. Л. Великі міста України в індустріальну епоху // Економіка та суспільство: електронне наукове фахове видання. 2017. Випуск № 9. С.908-913.
4. Вечерський В. В. Проблеми збереження історичного образу міста // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Львів, 2011. № 716. С. 68–73.

Денисенко Владислав Олександрович — аспірант кафедри будівництва, міського господарства та архітектури. email: Vladden94@gmail.com.

Науковий керівник: Кучеренко Лілія Василівна — к.т.н., доцент кафедри будівництва, міського господарства та архітектури, Вінницький національний технічний університет. email: kucherenko@vntu.edu.ua

Vladyslav Denysenko — postgraduate professor of the Department of Building, Urban and Architecture of the Vinnitsa National Technical University. email: Vladden94@gmail.com.

Kucherenko Liliya — PhD, Associate professor of the Department of Building, Urban and Architecture of the Vinnitsa National Technical University. email: kucherenko@vntu.edu.ua